

ROBERT DEVETAK*

Javno delovanje goriške ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda na področju kulture

IZVLEČEK

Družba sv. Cirila in Metoda (CMD) je bila v obdobju Avstro-Ogrske osrednja slovenska narodnoobrambna organizacija. Njeno delovanje je bilo pomembno predvsem za razvoj šolstva in krepitev slovenske narodne zavesti. Aktivnosti je razvijala na razširjeni mreži podružnic, s katerimi je pod svojim okriljem združevala večino slovenskega narodnostnega ozemlja. Uspešno se je uveljavila tudi na Goriškem in Gradiškem, kjer je ustanovila in vzdrževala več vzgojno-izobraževalnih institucij. CMD je bila pomembna tudi za žensko emancipacijo, saj je podpirala ustanavljanje samostojnih ženskih podružnic in je tako članicam omogočila aktivno vključevanje v javni prostor. Članek na primeru delovanja ženske podružnice CMD v Gorici predstavlja javne aktivnosti članic na področju kulture, predvsem v smeri izobraževanja in utrjevanja slovenske narodne zavesti.

KLJUČNE BESEDE

Družba sv. Cirila in Metoda, Goriška in Gradiška, Gorica, kultura, nacionalizem, ženska emancipacija

ABSTRACT

GORIZIA-BASED WOMEN'S BRANCH OF THE ST CYRIL AND METHODIUS SOCIETY AND ITS PUBLIC CULTURAL ENGAGEMENT

During the period of Austria–Hungary, St Cyril and Methodius Society was the central Slovenian national defence organization. Its operations were of pivotal importance especially for the development of education and the strengthening of Slovenian national consciousness. The organization built its activities on an extensive network of branch offices, through which it brought together most of Slovenian national territory. It also established itself in Gorizia and Gradisca, where it founded and oversaw the administration of several educational institutions. The St Cyril and Methodius Society was central to women's emancipation by supporting the foundation of independent women's branch offices and thus enabling their members to pursue active civic engagement. By drawing on the example of the women's branch office of the St Cyril and Methodius Society in Gorizia, the article presents its members' public cultural activities, especially in the context of fostering education and strengthening Slovenian national consciousness.

KEYWORDS

St Cyril and Methodius Society, Gorizia and Gradisca, Gorizia, culture, nationalism, women's emancipation

* doc. dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica, Slovenija, robert.devetak@inv.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5098-5392>

UVOD

Družba sv. Cirila in Metoda (CMD) je bila v obdobju pred prvo svetovno vojno osrednja slovenska narodna organizacija ter ena redkih institucij, ki je pod svoje okrilje zajela večino ozemlja, ki ga je v habsburški monarhiji poseljevalo slovensko prebivalstvo. S sistematičnim delom in množično podporo je pomembno pripomogla k širitvi slovenske izobraževalne mreže, usposabljanju pedagoškega kadra ter krepitvi narodne zavesti. Do sedaj je bilo njeno delovanje že predstavljeno v številnih znanstvenih in strokovnih objavah – pomembna so predvsem temeljna dela, ki jih je napisal Andrej Vovko, pri čemer pa se večina prispevkov v največji meri osredotoča na vlogo CMD v šolstvu in narodnoobrambnih aktivnostih.¹ Na drugi strani lahko izpostavimo pomankljivo obravnavo vključevanja žensk in širšega delokroga znotraj institucije, čeprav nekatere študije vsaj okvirno izpostavljajo tudi ta vidik.²

Organizacija je nastala in se razvijala v sozvočju z družbenimi ter političnimi dejavniki, ki so zaznamovali tako habsburški imperij kot širši evropski prostor na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Predvsem od leta 1848 se je kot eden pomembnejših katalizatorjev družbenih sprememb vzpostavil nacionalizem, ki se je razvil v množično gibanje in se utrdil tako v javni kot zasebni sferi.³ Nadzor in vodenje teh množic sta velikokrat potekala v okviru različnih institucij ali društev, ki so svoje delovanje usmerila tudi na področje kulture. Ta je imela v času narodnostnih napetosti in sporov velik pomen za krepitev narodne zavesti med prebivalstvom.⁴ Narodne elite so v društvenih okvirih prepoznale pomen množičnega vključevanja ženske populacije, ki do sredine 19. stoletja ni imela veliko možnosti javnega delovanja.⁵ Položaj žensk v okolju, ki ga je zaznamoval nacionalizem, so predstavniki narodnih elit videli v več smereh. Med glavnimi nalogami žensk je bila odgovornost za biološko, kulturno in simbolno reprodukcijo.⁶ Pri tem sta jim bili dodeljeni izrazita simbolna vloga⁷ in odgovornost za ohranjanje ter prenašanje narodnih tradicij (jezika in kulture), hkrati pa so izvajale zaščito naroda tako v zasebnem kot javnem okolju.⁸ V zasebnem okolju so bile zadol-

žene za narodnozavedno vzgojo otrok,⁹ še posebej na narodnostnih obmejnih območjih.¹⁰ Poleg aktivnosti v zasebni sferi so se proti koncu 19. stoletja pričele vse bolj angažirati v javnem prostoru, društveno okolje pa je bilo v tem pogledu osrednja platforma za njihove aktivnosti.¹¹

Namen prispevka je podrobneje predstaviti povezavo med nacionalizmom v društvenih okvirih, kulturo in žensko emancipacijo v slovenskem okolju na primeru delovanja ženske podružnice CMD v Gorici. Organizacija je na območju Goriške in Gradiške vtisnila globok pečat. V svojo mrežo je vključila več kot 50 podružnic, ustanovila in upravljala pa je tudi nekatere izobraževalne institucije za vrtčevske otroke ter osnovnošolsko mladino. Goriška ženska podružnica je bila najaktivnejša izpostava Organizacije na tem območju, delovala pa je tudi kot središče goriških Slovenk, ki so se angažirale za razvoj in utrjevanje slovenskega šolstva, hkrati pa velik del energije usmerjale v javno delovanje. Na podlagi literature ter arhivskih in časopisnih virov so v prispevku predstavljeni glavni vidiki razvoja slovenske kulture v Gorici, s poudarkom na tamkajšnji ženski podružnici CMD, pri čemer je poudarek namenjen predvsem vprašanju o vlogi žensk pri (so)ustvarjanju kulturnih vsebin v javnem prostoru, navezavam tovrstnega dela na uveljavljanje slovenskega narodnega programa v mestu in razumevanju njihove dejavnosti kot oblike družbene emancipacije. Termin kultura se navezuje predvsem na prostor družbenega delovanja, ki vključuje izobraževalne, umetniške in društvene dejavnosti. Tovrstno, pogosto sistematično delo je imelo v obravnavanem obdobju pomembno vlogo pri oblikovanju kolektivnih narodnih identitet, saj je omogočalo učinkovito širjenje idej, simbolov in praks, ki so v širši javnosti utrjevale občutek pripadnosti ter povezanosti. Hkrati je ustvarjalo priložnosti za vključevanje posameznikov in posameznic v javni prostor. V tem okviru so ženske s sodelovanjem pri kulturnih dejavnostih postopoma pridobivale izkušnje, vidnost in določeno stopnjo družbenega vpliva, kar je pomembno vplivalo na njihovo vlogo v skupnosti.

GORICA NA PREHODU IZ 19. V 20. STOLETJE

Gorica je bila v obdobju Avstro-Ogrske središče dežele Goriške in Gradiške. Dežela je predstavljala severni del administrativne enote Avstrijsko primorje, v katerega sta sodila še svobodno cesar-

¹ Gl. Vovko, *Odborniki*; Vovko, *Mal položi*.

² Gl. Devetak, Boj, str. 360–387; Šatej, Prispevek, str. 575–590; Selišnik, *Prihod*, str. 49–51.

³ *Creating*.

⁴ Mosse, *The Nationalization*, str. 4–6; Schulze, *Država*, str. 195–197.

⁵ Judson, *Do Multiple*, str. 66–67.

⁶ Yuval-Davis, *Spol*.

⁷ Hroch, *European Nations*, str. 244–245.

⁸ Wenk, *Gendered Representation*, str. 65.

⁹ Malečková, *Nationalizing Women*, str. 296.

¹⁰ Verginella, *Ženska obrobja*, str. 117.

¹¹ Selišnik, *Prihod*, str. 38–67; Vodopivec, *Kako*, str. 30–44.

Središče Gorice pred prvo svetovno vojno (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).

sko mesto Trst in dežela Istra.¹² Posebnost Goriške in Gradiške je bila njena geografska raznolikost, saj je bilo območje prepleteno z različnimi makroregijami (alpski, predalpski, dinarski in submediteranski svet).¹³ Drugi vidik, ki je vplival na vsakodnevne družbene razmere, je bila večnarodnost, saj so v deželi sobivale slovenska, furlanska, italijanska in nemška narodnostna skupnost. V obeh okvirih je bilo stičišče mesto Gorica, saj leži na stiku ravninskega in hribovitega območja, v njem pa so sobivale vse omenjene narodnostne skupine. Šlo je za edino pravo urbano naselje v deželi, njegovo število prebivalstva pa se je med sredino 19. stoletja in letom 1910 povečalo z 10.000 na okoli 30.000.¹⁴ Gorica je bila znana tudi pod imenom *avstrijska Nica* – to ime je dobila zaradi ugodne sredozemske klime, ki je predvsem v zimskih mesecih v mesto in deželo privabljala številne plemiške družine iz imperija ter drugih delov Evrope, kar je še dodatno prispevalo k družbeni raznolikosti.¹⁵

Glede na uradno statistiko, ki je zbiral podatke o občevalnem in ne maternem jeziku, je ob zadnjem habsburškem štetju prebivalstva, leta 1910, slovenščino izbralo slabih 62 odstotkov, italijanščino 36 odstotkov,¹⁶ nemščino pa slaba 2 odstotka oseb. Razmerja med narodnimi skupnostmi so v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja ostajala bolj ali manj nespremenjena.¹⁷ Tudi jezikovna meja je bila med največjima narodnostnima skupinama v veliki meri jasno določena. Drugačna razmerja so bila v Gorici, za katero je

neznani dopisnik leta 1889 zapisal: »Mesto goriško šteje dandanes po vsem tem prebivalce različnih narodnostij in v njih se preliva pomešana kri.«¹⁸ Tam se je delež italijansko govorečega prebivalstva po letu 1890, ko je dosegel skoraj 75 odstotkov, do leta 1910 zmanjšal na le okoli 50 odstotkov. Na drugi strani se je delež slovensko govorečega prebivalstva povečal z okoli 18 na 37 odstotkov. Delež nemško govorečega prebivalstva se je gibal med 7 in 11 odstotkov.¹⁹ Popisno vprašanje o občevalnem jeziku se je navezovalo na jezikovno uporabo, ki so jo določali socialno-ekonomski dejavniki, in ni bilo nujno izenačeno z narodno pripadnostjo. Ta oblika popisa je bila po svojem namenu bolj v prid nemški narodni skupini na Koroškem in Štajerskem ter italijanski narodni skupini v Avstrijskem primorju, saj sta na ta način lažje uveljavljali svoje družbene pozicije, predvsem na političnem in gospodarskem področju.²⁰ Zato je treba podatke upoštevati z določenim zadržkom, saj je v določenih primerih prihajalo do malverzacij, ki so bile večinoma v škodo slovenski skupnosti – tudi v Gorici. Tamkajšnja italijanska narodna elita na vse močnejši družbeni in gospodarski položaj slovensko govoreče skupnosti v mestu, predvsem po letu 1900, ni gledala z naklonjenostjo ter je poskušala v čim večji meri omejiti in zmanjšati njen vpliv.²¹ Posebej je izstopal popis leta 1910, pri katerem je državna oblast zaradi številnih nepravilnosti občinskih oblasti odredila revizijo za Gorico, ki je pokazala velike nepravilnosti in število slovensko govorečega prebivalstva v mestu povečala s 6653 na 10.790 oseb.²²

12 Marušič, *Pregled*, str. 29–37.

13 Rutar, *Poknežena grofija*, str. 8–48.

14 Fabi, *Storia*, str. 9–86.

15 Kavrečič in Šuligoj, *Začetki*, str. 129–131; Makuc, *Podoba*, str. 71–73.

16 Med italijansko govoreče prebivalstvo je popis prišteval tudi furlansko prebivalstvo.

17 Marušič, *Pregled*, str. 41–45.

18 *Soča*, 11. 10. 1889, št. 41.

19 Marušič, *Pregled*, str. 45–47.

20 Gl. *Zgodovinski pogledi*.

21 Verginella, *Slovene Mapping*, str. 33–34; Devetak, *Razvoj*, str. 383–394.

22 Marušič, *Ljudsko štetje*, str. 77–86.

OSREDNJE SLOVENSKE KULTURNE USTANOVE V GORICI

Raznolikost je v času narodnostnih trenj, ki so v primež zajela številna območja Avstro-Ogrske, pomembno vplivala na vsakdan in na družbeno dinamiko.²³ Vsaka narodna skupnost si je v lokalnem okolju poskušala z razvejanim političnim, gospodarskim, narodnoobrambnim in kulturnim delovanjem zagotoviti prevlado.²⁴ Gorica je bila kot edino pravo urbano središče v deželi, kjer so delovale strukture vseh narodnih skupnosti, glavno prizorišče konfliktov. Mesto se je v drugi polovici 19. stoletja postopoma razvijalo v eno osrednjih slovenskih središč, kjer so delovale pomembne politične, gospodarske, izobraževalne in kulturne ustanove.²⁵ Slovenska narodna elita se je za doseganje svojih ciljev in utrjevanje slovenske prisotnosti v mestu pogosto naslonila na bogate kulturne vsebine in kulturne institucije.

V času nacionalizma in narodnostnih bojev se je kultura pogosto vključevala v politični okvir in diskurz.²⁶ Kulturne vsebine so se v povezavi z jezikom izrazito navezoval na nacionalne ali narodnostne elemente in iskale vsebinske zasnove na podlagi pomembnih zgodovinskih dogodkov, osebnosti, običajev in legend.²⁷ Državne ali narodne elite so spodbujale zbiranje ljudskih pesmi in pravljič ter simbolnih predmetov (na primer narodna noša). Na teh osnovah so se gradili osrednji narodni simboli, s katerimi se je lahko družba identificirala (poleg omenjenih še na primer grbi, zastave, spomeniki).²⁸ Predvsem narodne skupnosti, ki svoje identitete niso mogle graditi na preteklih političnih oziroma teritorialnih tvorbah, so to pogosto nadomestile z lastnimi kulturnimi in jezikovnimi posebnostmi. Med njimi je bila tudi slovenska narodna elita, ki je v boju proti raznarodovanju in krepitvi narodne pripadnosti dala kulturi velik pomen ter jo vključila v svoj politični okvir. Izpostavljala je predvsem osebe, ki so vtisnile globok pečat na področje kulture, kot na primer pesnika Valentina Vodnika in Franceta Prešerna ter avtorja prve slovenske knjige Primoža Trubarja.²⁹ Tovrstne ideje so se med slovenskim prebivalstvom širile s tiskom, izobraževalnim sistemom, raznoliko mrežo društvenih struktur in z

literaturo³⁰ – v tem pogledu je pomembno delo opravila predvsem Družba sv. Mohorja,³¹

Poseben pomen za krepitev narodne identitete v širšem okolju so imela različna društva, predvsem športna, strelska, pevška in kulturna, ki so tovrstne vsebine predstavljala v javnem prostoru. V njih so lahko narodne elite izobraževale, mobilizirale in nadzorovale množice ter jih navduševale nad narodnimi idejami.³² Teh metod se je aktivno in uspešno posluževala tudi slovenska narodna elita.

Slovenska goriška skupnost se je na področju razvijanja kulturnih vsebin soočala z nasprotovanjem italijanske narodne elite. Ta slovenski skupnosti ni priznavala enakopravne vloge na področju kulture. Izpostavljala je temelje lastne kulture v antičnem Rimu, slovenski skupnosti pa je očitala nehistoričnost, nizko stopnjo slovenske terminologije in pomanjkanje vidnih kulturnih dosežkov. V tem okviru se je kultura vključevala v politični kontekst, saj je želela mestna oblast tako zmanjšati slovensko družbeno in politično moč.³³ Slovenska narodna elita je zaradi tega kulturi kot narodnostnemu gradniku in povezovalcu namenjala velik pomen. V Gorici so se slovenske kulturne institucije začele postopoma razvijati že od sredine 19. stoletja, razmahnile pa so se na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Prve nastavke lahko iščemo že v leta 1848 ustanovljenem Slavljanskem bravnem društvu, ki si je med drugim zadalo »se po branju slavjanskih časopisov in razpošiljanih listov v vedni znanosti vsiga tega, kar v prid slavljanstva v vsaki dobi seže, obdržati, se v slavjanskim jeziku brez izključljiviga obzira na to ali uno narečje vaditi, po ti poti k organiški razsnovi in povzdigi slavjanske narodnosti pripomagat«.³⁴ Delovanje društva je bilo kratkotrajno – prenehalo je v začetku leta 1850, a je dalo temelje, na katerih je lahko slovenska skupnost gradila svoje vsebine v nadaljnjih desetletjih.³⁵ Konec leta 1862 je bila v mestu ustanovljena slovenska čitalnica, ki se je razvila v osrednjo kulturno ustanovo goriške slovenske skupnosti. Čitalniško gibanje, ki je zajelo celoten slovenski prostor, je bilo predvsem v šestdesetih letih 19. stoletja eden osrednjih elementov razvoja kulturno-političnega in narodnostnega delovanja slovenske skupnosti.³⁶ Glavni namen čitalnic je bil utrjevanje in širjenje narodne zavesti, po-

23 *Creating the Other*.

24 Gl. Ottocento; Marušič, *Pregled*, str. 309–322; Batič, *Paradies*, str. 93–96.

25 Devetak, *Razvoj*, str. 386–394.

26 Hutchinson, *Myth*, str. 109–116.

27 Hroch, *European Nations*, str. 198–203.

28 Mosse, *The Nationalization*, str. 2; Jezernik, *Kralj*, str. 64–65.

29 Jezernik, *Veliki možje*, str. 6–13; Dović, *Nation*, str. 59–75.

30 Devetak, *Vzpostavljanje*, str. 498–510.

31 Inzko et al., *Družba*.

32 Mosse, *The Nationalization*, str. 127.

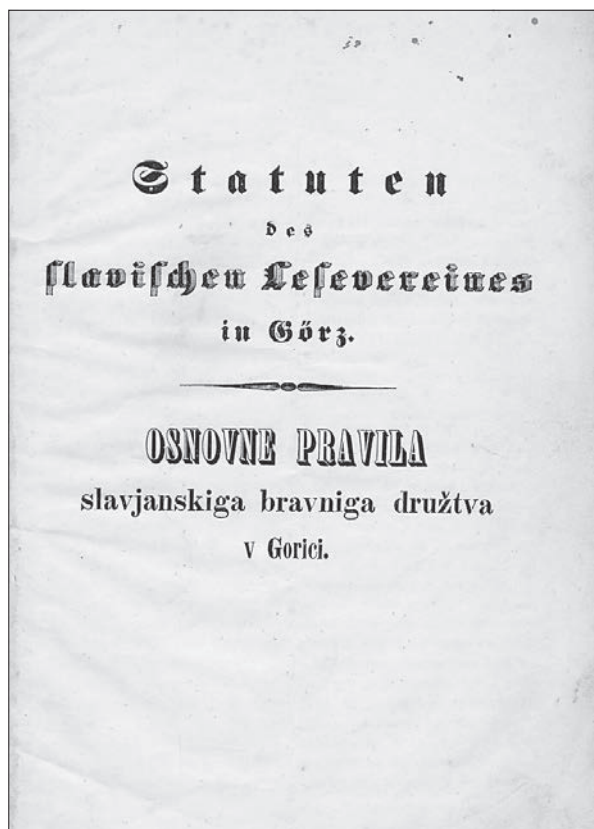
33 Marušič, *Sosed*, str. 30.

34 *Osnovne pravila slavjanskiga bravniiga društva v Gorici*, str. 5.

35 Marušič, *Al Gorica*, str. 334–335.

36 Matič, *Čitalnice*, str. 25.

Naslovnica pravil goriškega Slavljanskega bravnega društva (Osnovne pravila slavjanskiga bravniga društva v Gorici, str. 3).

membno pa so prispevale tudi k razvoju slovenskega jezika in izobraževanja.³⁷ Ta pomen je med drugimi izpostavil poljski jezikoslovec Jan Ignacy Nieciślaw Baudouin de Courtenay, ki je v začetku sedemdesetih let 19. stoletja raziskovalno deloval na Goriškem in Gradiškem: »Omiko slovenskega ljudstva pospešujejo največ, kakor je obče znano, šole in čitalnice.«³⁸ Ob tem je poudaril še pomen tovrstnih društev za razvoj kulture ter dajanje prostora ustvarjalcem in ustvarjalkam: »Razvitje čitalnic daja zmerom priložnost odkrivati nove talente in sposobnosti za gledališčno igro, za javno govorjenje, za petje i.t.p. Razen talentov te baze se najde tu i tam fant ali pa deklica, ki se vadi v poetičnem tvorjenji in piše dosta lepe pesnice. Vse to spada pod kategorjo umetniških talentov.«³⁹ Goriška čitalnica je oblikovala bogate kulturne programe, vzpostavila različne sekcije (dramsko, pevsko, glasbeno), organizirala strokovna predavanja in knjižnico ter krepila sodelovanje s sorodnimi organizacijami iz drugih slovenskih dežel. Javni dogodki so gradili na vsebini z izrazito slovensko/slovansko konotacijo.⁴⁰

Do začetka 20. stoletja se je društvena mreža v mestu še dodatno razširila in vključila širok razpon raznolikih kulturnih vsebin, ki so zajele področja glasbenega ustvarjanja (pevsko društvo Slavec, Pevsko in glasbeno društvo) ter kulturno-prosvetnega in dobrodelnega delovanja (Slovensko bralno in podporno društvo, Učiteljsko društvo za goriški okraj, Akademsko ferialno društvo Adrija, Narodno izobraževalno društvo Sočeban), neposredno pred prvo svetovno vojno pa je bilo ustanovljeno Muzejsko društvo za Goriško, ki je zbiralo gradivo za ustanovitev slovenskega muzeja v Gorici.⁴¹ Projekt so preprečili vojaški spopadi med letoma 1915 in 1917 ter prehod mesta iz razpadle avstro-ogrske monarhije v Kraljevino Italijo.⁴² Skupno je v daljšem obdobju pred prvo svetovno vojno slovenska mestna skupnost razpolagala s kar 18 gospodarskimi, 16 kulturno-izobraževalnimi, osmimi športnimi, sedmimi političnimi in podpornimi, petimi šolskimi, tremi dijaškimi ter še nekaterimi drugimi društvi in organizacijami.⁴³

Začetek 20. stoletja je bil za slovensko skupnost v Gorici čas hitrega napredka in vzpona, ki se je izražal tudi na področju kulture. Te spremembe je ponazarjal predvsem Trgovski dom, zgrajen leta 1904. V novi, moderni stavbi, ki je predstavljala simbolno moč in prestiž, v praktičnem smislu pa je bila središče javnega delovanja goriške slovenske skupnosti, so delovala številna prosvetna in športna društva, glasbena šola, knjižnica in čitalnica.⁴⁴ Ob ustanovitvi je tam prostor dobilo tudi novo društvo – Narodna prosveta, katere glavni namen je bil »pospeševati po Goriškem narodno izobrazbo, zlasti z ustanavljanjem in vzdrževanjem javnih knjižnic in čitalnic, s prirejanjem javnih predavanj, narodnih veselic, izdajanjem brošur in ustanovitvijo slovenskega gledališča v Gorici«.⁴⁵ Te dejavnosti so izvajali v dveh odsekih. Prvi je bil namenjen ureditvi prve slovenske javne knjižnice v mestu in čitalniške sobe. Knjižnica je ponujala dostop do bogate zbirke knjig ter domačega in tujega časopisja. Drugi odsek je bil namenjen gledališki dejavnosti in dramski šoli. Ustanovili so večji igralski ansambel, ki je pogosto izvajal dramske predstave, društvo pa je hkrati ustanovilo še igralsko šolo, v kateri so vzgajali novo generacijo goriških dramskih igralcev in igralk. Pogosta so bila tudi gostovanja skupin iz drugih slovenskih mest.⁴⁶ Narodna prosveta je prirejala

37 Marušič, *Pregled*, str. 158–178.

38 Baudouin de Courtenay, *Nektere opazke*, str. 45.

39 Baudouin de Courtenay, *Nektere opazke*, str. 55.

40 Devetak, *Vzpostavlanje*, str. 504–510.

41 Marušič, *Pregled*, str. 180–181.

42 Tavčar, *Poskus*, str. 37–63.

43 Rupel, *Organiziranost*, str. 168.

44 Devetak, *Razvoj*, str. 396–399.

45 Gabršček, *Goriški Slovenci II*, str. 174.

46 Gabršček, *Goriški Slovenci II*, str. 270–271.

Osrednja goriška ulica Corso Verdi. Na desni je vidna stavba Trgovskega doma (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).

tudi znanstvena in poljudna predavanja vodilnih intelektualcev iz širšega slovenskega prostora, in sicer tako v prostorih doma kot na gostovanjih po deželi.⁴⁷ Društvo se je hitro umestilo med najpomembnejše in najdejavnije kulturne institucije v mestu. V prostorih Trgovskega doma je delovala tudi tiskarna in knjigarna, katere lastnik je bil goriški politik Andrej Gabršček. Tiskarna je izdajala strokovna in leposlovna dela domačih ter tujih avtorjev – med letoma 1895 in 1914 okoli 300.⁴⁸ Od sredine šestdesetih let 19. stoletja se je v mestu razvila bogata slovenska časopisna dejavnost, ki je posegala na politično (*Domovina*, *Soča*, *Gorica*, *Primorski list*), gospodarsko (*Umni gospodar*, *Primorski gospodar*), izobraževalno (*Šola*, *Veda*) in versko področje (*Rimski katolik*, *Cvetje z vertov svetega Frančiška*). Slovenski časopisi so na svojih straneh pogosto objavljali literarna dela lokalnih ustvarjalcev in ustvarjalk. Skupno jih je pred prvo svetovno vojno v deželi izhajalo več kot 20.⁴⁹

Poleg izpostavljenih društev, katerih primarno delovanje je bilo usmerjeno na razvijanje in izvajanje kulturnih vsebin, so se na teh področjih angažirale nekatere druge institucije, ki so bile v prvi vrsti usmerjene na druga področja. Med njimi je bila tudi CMD, ki je kulturne vsebine navezala na boj za krepitev narodne identitete ter vzpostavljane slovenskega šolstva.

DRUŽBA SV. CIRILA IN METODA TER NJENO DELOVANJE NA GORIŠKEM IN GRADIŠKEM

CMD je bila največji slovenski projekt na področju narodnoobrambnega delovanja in ena redkih organizacij, ki je pod svojim okriljem zdru-

žila ozemlje dežel, kjer je živelo slovensko prebivalstvo. Šlo je za institucijo, ki je zglede iskala pri čeških (*Ustředni matice škotska*), nemških (*Schulverein*) in italijanskih (*Pro Patria*, *Lega Nazionale*) narodnoobrambnih organizacijah, pri čemer je s prvo aktivno sodelovala, z ostalimi pa je bila v konfliktu.⁵⁰ Namen CMD je bil aktiven boj proti intenzivni germanizaciji in italijanizaciji obmejnega prostora, predvsem na Koroškem, Štajerskem in v Avstrijskem primorju. Z ustanavljanjem zasebnih vrtcev in šol, ki so delovali predvsem na narodnostno najbolj ogroženih območjih slovenskega ozemlja, je skušala popraviti krivice uradne državne ali lokalne izobraževalne politike, ki ponekod kljub zadostnemu številu slovenskega prebivalstva ni predvidela šol v slovenskem jeziku.⁵¹

Družba, ki je bila ustanovljena leta 1885 v Ljubljani, si je za glavno nalogo zadala »vsestransko podpirati in pospeševati slovensko šolstvo na katoliško-narodni podlagi«. ⁵² To je dosegla v prvi vrsti z gradnjo in vzdrževanjem šolskih stavb ter vrtcev, zaposlovanjem pedagoškega kadra, podporami in nagradami šolski mladini ter izdajanjem in širjenjem slovenske literature. Tako kot pri drugih tovrstnih organizacijah je njeno delovanje temeljilo na podružnicah, ki jih je lahko ustanovila v krajih, kjer se je včlanilo vsaj 20 oseb.⁵³ Na večjem delu slovenskega ozemlja, ponekod po habsburškem imperiju in v ZDA⁵⁴ so se oblikovale moške, ženske ter skupne podružnice – do prve svetovne vojne jih je bilo samo na območju imperija ustanovljenih 336.⁵⁵ Članstvo je leta 1914 štel 18.653 oseb.⁵⁶

50 Vovko, *Mal položi*, str. 21–28.

51 Gl. Vovko, *Odborniki*.

52 SI AS 622, t. e. I, d. I.

53 SI AS 622, t. e. I, d. I.

54 Vovko, *Severnoameriške podružnice*, str. 48–55.

55 Vovko, *Odborniki*, str. 12.

56 Vovko, *Odborniki*, str. 10.

47 Gabršček, *Goriški Slovenci II*, str. 317.

48 Bratuž, *Razcvet*, str. 165.

49 Bratuž, *Razcvet*, str. 164.

Stavba Šolskega doma (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).

Poleg zbiranja sredstev za CMD, ki so bila namenjena financiranju bogate šolske infrastrukture, so podružnice aktivno delovale v slovenskem javnem prostoru in pogosto prirejele shode z govori, deklamiranjem, petjem, veselicami, plesi in dobrodelno noto. V času delovanja je CMD razvila tudi založniško dejavnost knjig in razglednic. Knjige so imele izrazito narodno, versko ali domoljubno vsebino, širili pa so jih tako med članstvom kot med šolsko mladino.⁵⁷ Podružnice so bile pomembna žarišča slovenskega narodno-prebudnega delovanja, predvsem na narodno ogroženih delih slovenskega ozemlja, kjer ni bilo drugih slovenskih društev in organizacij.⁵⁸ Do prve svetovne vojne je šla CMD skozi več faz, kar se je odražalo predvsem v številu članstva in podružnic. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je bila zaradi ideoloških sporov in političnega razkola, ki je zajel velik del slovenskega ozemlja, več let v krizi.⁵⁹ Kulturni boj med katoliškim (Slovenska ljudska stranka) in liberalnim taborom (Narodno napredna stranka), ki je zaznamoval družbeni vsakdan,⁶⁰ je vplival tudi na CMD, ne glede na njeno nadstrankarsko zasnovo. Neodvisno od političnih sporov je bolj ali manj uspešno delovala do leta 1907, ko je na skupščini v Bohinjski Bistrici prišlo do razkola in izstopa večine katoliško oziroma konservativno usmerjenega vodstva.⁶¹ Slednje je ob podpori Slovenske ljudske stranke leta 1910 ustanovilo lastno narodnoobrambno družbo Slovenska straža.⁶²

CMD je uspešno delovala tudi na Goriškem in Gradiškem, kjer je bila prva podružnica ustanovljena marca 1886 v Gorici.⁶³ Do prve svetovne vojne jih je sledilo še 56, članstvo pa je leta 1914 štel skupno 2898 oseb.⁶⁴ Dodatno moč je CMD v deželi dajalo uspešno sodelovanje s političnim društvom Sloga in kasneje društvom Šolski dom, ki sta razvijala podobno strategijo ustanavljanja zasebnih izobraževalnih institucij v Gorici in bližnji okolici. Društvo Sloga je leta 1883 ustanovilo prvi slovenski zasebni otroški vrtec, do konca stoletja pa je z aktivnim delom odprlo še dva vrta in dve osnovni šoli. Leta 1897 je obstoječe zavode prevzelo društvo Šolski dom. Do prve svetovne vojne so v Gorici zgradili štiri izobraževalne institucije, ki jih je društvo uspešno podpiralo. V njih so delovali vrtci, osnovne šole, pripravnice, obrtne šole in celo javno moško učiteljsiše, ki so ga leta 1909 preselili iz Kopra v Gorico. V šolskem letu 1914/15 je osnovne šole Šolskega doma obiskovalo 866, vrtce 134, pripravnici 153 in obrtne šole 149 otrok.⁶⁵ Delovanje društva je finančno in materialno podpirala CMD, ki je na Goriškem in Gradiškem vzporedno tudi sama aktivno krepila slovenski šolski sistem. Med letoma 1888 in 1914 je ustanovila vrtce v Pevmi (1888), Ločniku (1892), Krminu (1909) in na Blanči v Gorici (1911). CMD je ob tem vzdrževala še občinska vrtca v Podgori, ki sta bila ustanovljena v letih 1887 in 1896. Poleg naštetih vrtcev sta pod okrilje družbe spadali še mešani dvorazredni šoli v Krminu (1909) in na Blanči v Gorici (1911).⁶⁶ Vse omenjene izobraževalne institucije so bile ustanovljene na narodno-

57 Vovko, *Mal položi*, str. 103–110.

58 Vovko, *Odborniki*, str. 10.

59 Vovko, *Mal položi*, str. 55–69.

60 Vodopivec, *Od Pohlinove*, str. 111–126.

61 Vovko, *Mal položi*, str. 70–76.

62 Vovko, *Mal položi*, str. 34.

63 Vovko, *Stare podružnice*, str. 77.

64 Vovko, *Mal položi*, str. 159.

65 Vovko, *Mal položi*, str. 29.

66 Vovko, *Stare podružnice*, str. 68–69.

stnem obrobju, v krajih, kjer sta sobivali slovenska in italijanska oziroma furlanska skupnost. Na ta način je bilo tamkajšnjim slovenskim otrokom omogočeno šolanje v maternem jeziku. Slovenski skupnosti je tudi s pomočjo CMD uspelo omejiti pritisk drugih narodnostnih skupin in v veliki meri zajeziiti napredujočo asimilacijo, ki je bila značilna predvsem za Gorico, kraški rob in Brda.⁶⁷

VLOGA ŽENSK V DRUŽBI SV. CIRILA IN METODA

CMD je bila ena redkih platform, kjer so lahko ženske vsaj načeloma delovale enakopravno z moškimi. Vovko je izpostavil: »V še zelo patriarhalnem ozračju zadnjega obdobja Avstro-Ogrske je bila CMD s svojim narodno-obrambnim delovanjem, ki ga je zavestno gradila na delovanju žensk, eno prvih okolij, kjer so lahko le-te enakopravno delovale.«⁶⁸ To se je izkazovalo predvsem s spodbujanjem ter omogočanjem ustanavljanja samostojnih ženskih podružnic ter vidnim mestom članic v medijskem in družbenem prostoru. Slovensko ozemlje v tem pogledu ni bilo osamljeno, saj so se ženskam podobne možnosti odpirale tudi drugod po Evropi, osrednji skupni imenovalc pa je bil nacionalizem. Predvsem od sredine 19. stoletja dalje se je vloga žensk pri oblikovanju in utrjevanju narodne zavesti ves čas povečevala. Te spremembe so se izražale predvsem z njihovim vstopom v javno življenje in aktivnosti na narodnoobrambnem, izobraževalnem ter kulturnem področju.⁶⁹ Narodne elite so prepoznale možnosti, ki jih je omogočalo vključevanje žensk v njihova prizadevanja, zaradi česar so jih spodbujale k množični podpori in mobilizaciji pri narodnih projektih (na primer financiranje gradnje zasebnih šol in spomenikov, podpora ekonomskim subjektom) ter vključevanju v kulturna in narodnoobrambna društva,⁷⁰ s čimer je bil ženskam omogočen vstop v javni prostor. To je bilo še toliko bolj pomembno, ker ženskam v obdobju Avstro-Ogrske ni bilo dovoljeno delovati v političnih društvih in organizacijah.⁷¹ V tem pogledu so njihovo mesto v določeni meri nadomestile nacionalistične/narodne organizacije, ki so bile uradno kategorizirane kot nepolitična združenja in so ženskim na široko odprle vrata. Tako so pridobile nov, angažiran kader, ki je pogosto deloval aktivistično na terenu, dodaten finančni priliv in večjo družbeno težo. Hkrati so tovrstne organizacije članice spodbuja-

le k ustanavljanju lastnih društev in podružnic, v katerih so lahko delovale samostojno. CMD je spomladi 1889 goriške Slovenke pozvala k ustanovitvi ženske podružnice, s čimer bi »učinile veliko uslugo družbi in izpolnile, rečem naravnost svojo narodno dolžnost«.⁷²

Vloga in pomen narodne pripadnosti, predvsem v večnarodnostnih okoljih, nista zajela le javnega delovanja žensk, ampak tudi zasebno okolje. S poglobljanjem čuta narodne pripadnosti so ženske v vlogi mater in vzgojiteljic postale nepogrešljiv del narodne skupnosti.⁷³ Od žensk se je zahtevalo, da varujejo narodno identiteto ter prenašajo kulturo in jezik na svoje otroke – naslednje generacije. Od njih se je velikokrat pričakovalo, da bodo varovale etnično čistost s porokami izključno znotraj narodne skupnosti. Tovrstna prizadevanja so se pojavljala pri večini narodnih skupnosti v Avstro-Ogrski.⁷⁴ Narodne elite so jih spodbujale k vzgoji narodno zavednih rodov, še posebej na narodnostno obmejnih področjih.⁷⁵

Prvo narodnoobrambno društvo, ki je v svoje vrste množično vključilo ženske, je bil *Schulverein*. Začetek takšnega delovanja sega v Gradec, kjer so leta 1883 Nemke ustanovile prvo samostojno podružnico. Do konca stoletja se je v *Schulverein* vključilo več tisoč žensk, ki so po celotnem nemškem prostoru, a tudi v narodnostno nehomogenih okoljih osnovala nove podružnice in si zagotovile vidne položaje v Organizaciji.⁷⁶ Ženska podružnica je delovala tudi v Gorici.⁷⁷ Sistem tovrstnega vključevanja so posnemale tudi druge narodne organizacije v državi. V habsburškem okolju so se do konca 19. stoletja v večini nacionalističnih oziroma narodnoobrambnih organizacij ženske uspešno uveljavile, predvsem kot aktivistke za organiziranje dogodkov, zbiranje denarnih sredstev in pridobivanje lokalne podpore za cilje organizacij.⁷⁸

Na Slovenskem je to vlogo prevzela CMD, ki je bila prva slovenska organizacija z množičnim ženskim članstvom. Prepoznala je pomemben dejavnik, s katerim bi lahko razširila svoj vpliv in družbeno vlogo, predvsem z ustanavljanjem novih podružnic, povečanjem finančnih sredstev ter uveljavljanjem svojega narodnega programa tako med ženskim članstvom kot v širši družbi. Ženske so se tako aktivno vključile v proces kre-

67 Marušič, *Prispevek*, str. 107–127.

68 Vovko, *Odborniki*, str. 9.

69 Wenk, *Gendered Representation*, str. 63–77.

70 Judson, *The Gendered*, str. 1–17.

71 Bader Zaar, *Women*, str. 61–63.

72 Soča, 5. 4. 1889, št. 14.

73 Verginella, *Ženska obrobja*, str. 14.

74 Judson, *The Gendered*, str. 5; Malečková, *The Emancipation*, str. 169–170.

75 Verginella, *Ženska obrobja*, str. 117.

76 Judson, *The Gendered*, str. 6–12.

77 Marušič, *Pregled*, str. 184.

78 Judson, *Habsburški imperij*, str. 391.

Razglednica, ki jo je izdala goriška ženska podružnica CMD (Zbirka razglednic Slovenskega šolskega muzeja, inv. št. ZR-823).

pitve in ohranjanja slovenskega šolstva, jezika in kulture. Pomen organizacije za aktiviranje žensk je razviden iz zapisa v časopisu *Slovanski svet*: »Da se je ženstvo začelo brigati za narodnost, gre v prvi vrsti zasluga sl. družbi sv. Cirila in Metoda, ker je tudi nas vsprejela in nam dovolila, da smemo tudi ženske vnemati se za narodne svetinje.«⁷⁹ Ženske so s tem pridobile pomembno vlogo v organizacijskih strukturah CMD in javnem prostoru. Delovale so v mešanih odsekih in podružnicah, posebej aktivno pa v samostojnih podružnicah. Teh je bilo do prve svetovne vojne ustanovljenih 58, tj. dobrih 17 odstotkov vseh, veliko večji pa je bil delež žensk, ki je bil vključen v organizacijo. Ta je leta 1900 dosegel 38,8 odstotka celotnega članstva.⁸⁰ Prva ženska podružnica CMD je bila ustanovljena leta 1887 v Trstu, ki je veljal za eno pomembnejših slovenskih kulturnih in intelektualnih središč. Od tu so prihajali številni vzori in pobude, ki so pomembno vplivali na emancipacijo žensk po celotnem slovenskem prostoru.⁸¹ V tržaškem časopisu *Edinost* je bil leta 1893 objavljen poziv: »Snujte ženske podružnice, kjerkoli jih še ni! Na vse napade odgovorite najboljše, ako še pridnejše nabirate milodare – za naše sirote, za našo kri, za našo bodočnost. Pokažimo svetu, da nismo samo za lepoticje in nečimurnosti, ampak da tudi me lahko pomagamo dobri stvari, da tudi me gojimo vzvišena čustva.«⁸² V mestu se je izoblikovala slovenska ženska izobraženska elita,⁸³ ki se je na prehodu iz 19. v 20. stoletje združevala okoli prvega slovenskega ženskega časopisa *Slovenka*. Časopis je bralke pogosto vabil in pozival k včlanitvi v CMD: »Spomin naših svetih blagovestnikov, katera sta dala našim pradedom

rodno knjigo, rodno azbuko in jih učila slaviti Boga na materinem jeziku, ta spomin vzbudil je k življenju velehalno družbo sv. Cirila in Metoda, ki si je zapisala na svoj prapor: spasiti slovenske materi to, kar je po božje in človeški pravici njeno. Ljubezen k domovini, napreženje vseh narodnih sil k spasenju domovine – te zlate besede ožarile so blestečim svitom naše rodne kraje. Ta luč je vzbudila tudi slovensko žensko. Najsvetejša ideja ljubezni k domovini privela je slovensko ženstvo k zavednosti, in to ženstvo razumelo je migom najsvetejšo in najvzvišenejšo svojo dolžnost.«⁸⁴ Za slovensko okolje je bilo delovanje ženskih podružnic CMD ena začetnih točk, ki je vodila k ženski družbeni in politični enakopravnosti.⁸⁵

DELOVANJE GORIŠKE ŽENSKE PODRUŽNICE CMD NA PODROČJU KULTURE

Na Goriškem in Gradiškem je bila prva samostojna ženska podružnica ustanovljena maja 1889 v Gorici.⁸⁶ Pobudo za ustanovitev je dal profesor na ženskem učiteljsku Vjekoslav Spinčić na srečanju z vidnimi predstavnicami slovenske narodne skupnosti.⁸⁷ Šlo je za eno od starejših ženskih podružnic CMD.⁸⁸ Hkrati je to bila največja ženska podružnica v deželi – do leta 1915 jih je bilo ustanovljenih še 12 – in eno najpomembnejših slovenskih ženskih društev, ki so v mestu delovala pred prvo svetovno vojno. To dokazuje tudi članstvo, ki je leta 1906 preseгло 400 društvenic.⁸⁹ Njen pomen je izpostavil članek v časopisu *Primorski list*: »Goriška ženska podružnica družbe sv.

⁷⁹ *Slovanski svet*, 6. 9. 1895, št. 34.

⁸⁰ Selišnik, *Prihod*, str. 51.

⁸¹ Verginella, *Nacionalna pripadnost*, str. 253–260.

⁸² *Edinost*, 4. 11. 1893, št. 88.

⁸³ Verginella, *Ženske*, str. 133–145.

⁸⁴ *Slovenka*, 16. 1. 1897, št. 2.

⁸⁵ Mihurko, *Evine hčere*, str. 11.

⁸⁶ AST, I. R. Luogotenenza societa, b. I, d. 7300.

⁸⁷ SI AS 622, t. e. 2, d. 911.

⁸⁸ Vovko, *Odborniki*.

⁸⁹ Vovko, *Odborniki*, str. 377.

*Cirila in Metoda je zbor goriškega narodnega ženstva in brez ugovora uzor slovenskemu ženstvu po deželi v narodnem delu. Neumorno deluje za razširjenje in utrjenje šolskega društva ter za pridobitev potrebnih sredstev, bodisi za društveno blagajnico, bodisi za otroške vrte v okolici goriški in v Gorici, ali za narodno šolstvo v glavnem mestu naše deželice.*⁹⁰ Na vodstvenih položajih so se zvrstile ženske, ki so imele veljavo v goriški javnosti – slikarka Avgusta Šantel, grofica Matilda Attems, Amalija Drufovka, Marija Tuma in druge.⁹¹ Podružnica je do prve svetovne vojne delovala zelo uspešno. Med vsemi goriškimi izpostavami CMD ji je uspelo zbrati največ sredstev za organizacijo – v obdobju med ustanovitvijo in prvo svetovno vojno več kot 15.000 kron, kar je bilo okoli 3000 več kot moška goriška podružnica, ki je delovala tri leta dlje, a je imela precej manjše članstvo.⁹²

Čeprav je bil osrednji namen CMD ustanavljanje in vzdrževanje izobraževalne infrastrukture, je njen pomen za slovensko družbo presegal ta vidik. Eden vidnejših elementov javne prisotnosti podružnic so bile raznolike kulturne vsebine, pri čemer so glavnino dela opravile ženske podružnice oziroma njihove članice. Iz poročil in virov je razvidno, da so ženske v družbeni prostor vstopale veliko aktivneje od kolegov, pri čemer je bila najpogostejša oblika organiziranje javnih kulturnih prireditev. Poleg goriške so bile v tem pogledu aktivne tudi podružnice v Ajdovščini, Sežani, Prvačini in Dornberku.⁹³ Namen je bil večplasten. Poleg finančnega, v smislu pridobivanja sredstev za vzdrževanje ambiciozne izobraževalne mreže, sta bila posebej izrazita še širjenje slovenskih in slovanskih kulturnih vsebin ter krepitev slovenske narodne zavesti v lokalnem okolju. Dogodki so imeli pogosto tudi dobrodelni pridih, saj je bil del sredstev namenjen šolski mladini iz socialno ogroženih okolij, večinoma z nakupi oblačil, obutve, hrane ali šolske opreme. Predmete za otroke so izdelovale tudi članice podružnice same.⁹⁴ Ne nazadnje so tovrstne aktivnosti ženskam odprle pot v javni prostor, raznolike organizacijske zadolžitve pa so pozitivno vplivale na njihovo emancipacijo.

Pri povezavi kulturnih vsebin z narodno identiteto je bilo posebej izpostavljeno delovanje med šolsko populacijo. Ta vidik je predstavljen v časopisju ob ustanovitvi goriške ženske podružnice: »Pri odgoji mladine in pri vsem, kar k njej spada, zau-

zimajo prvo mesto. Ako one svojo odgojevalno dolžnost vestno vršijo, potem se nima narod bati za svojo bodočnost.»⁹⁵ Poseben poudarek je bil tako namenjen nastopom za vrtčevske ali osnovnošolske otroke, ki so se šolali v zavodih CMD. Ti so lahko v šolskih okvirih bolje spoznali različne kulturne vsebine – pesmi oziroma leposlovje – ter ob pomoči članic in učiteljic izvajali javne nastope.⁹⁶ Članice so otrokom delile otroško literaturo, večinoma z versko ali narodno vsebino.⁹⁷ Podružnica je v času večdesetletnega delovanja dala velik pomen javni prisotnosti in razvijanju kulturnih vsebin, pri katerih je sodelovala s širšo družbo. Vsako leto je organizirala večjo prireditev z namenom javne predstavitve svojih aktivnosti in zbiranja sredstev za potrebe CMD. Prva prireditev, ki so jo članice pripravile, je potekala novembra 1889.⁹⁸ Zbran znesek z dogodka, ki je imel širši odmev, je obsegal več kot tretjino vseh letnih dohodkov podružnice, namenjen pa je bil za obdaro vanje otrok.⁹⁹ Decembra 1893 je bil organiziran koncert, ki so ga ob članicah podružnice izvedle pripravnice na goriškem učiteljsišču, sodelovali pa so tudi člani in članice goriške čitalnice. Znesek vstopnine je bil namenjen za božičnico otrokom v vrtcih CMD, ki so konec leta prejeli nova obučala.¹⁰⁰ Konec leta 1897 je podružnica ob ponovnem sodelovanju z goriško čitalnico izvedla dramsko uprizoritev Sketove *Miklove Zale*. Drugi del programa je vseboval več slovenskih narodnih pesmi (na primer *Venec Vodnikovih*, *Nazaj v planinski raj*). Dogodek je doživel velik uspeh, tako da ga je podružnica januarja naslednje leto ponovila.¹⁰¹ Pomen tovrstnih dogodkov je prepoznala tudi širša javnost: »Goriška ženska podružnica je zbor goriškega narodnega ženstva in uzor slovenskemu ženstvu po deželi v narodnem delu, imenom ženskim podružnicam družbe sv. Cirila in Metoda. Neumorno deluje za razširjenjje in utrjenje šolskega društva ter za pridobitev potrebnih sredstev, bodisi za društveno blagajnico, bodisi za otroške vrte v okolici goriški in v Gorici, ali za narodno šolstvo v glavnem mestu naše deželice. Njene veselice in koncerti privabljajo vedno največ občinstva, ker se izredno okusno prirejajo in dajejo lepe dohodke v šolske in vzgojne namene. Efektno srečanje ženske podružnice je prineslo lansko leto 600 gl. čistega dohodka za 'Slogine' zavode. Letošnjo zimo je priredila podružnica koncert, ki se je moral ponoviti. Denarnega uspeha so se veselili otroški vrti, društvo

90 *Primorski list*, 19. 2. 1898, št. 6.

91 *Vovko, Odborniki*, str. 377–378.

92 *Vovko, Podružnice*, str. 92–93.

93 Podrobneje o sežanski ženski podružnici gl. Šatej, *Pri spevek*, str. 575–590.

94 SI AS 622, t. e. 2, d. 911.

95 *Soča*, 24. 5. 1889, št. 21.

96 *Primorec*, 21. 7. 1896, št. 15.

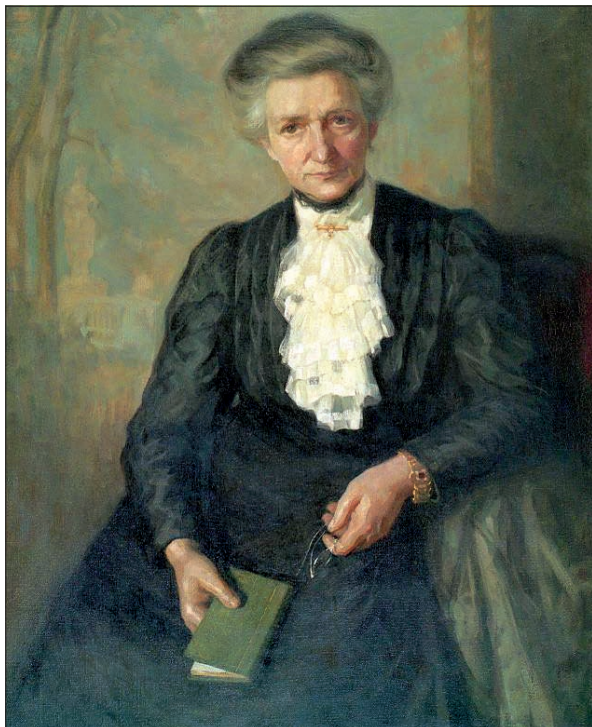
97 SI AS 622, t. e. 1, d. 844.

98 *Soča*, 25. 10. 1889, št. 43.

99 SI AS 622, t. e. 2, d. 911.

100 SI AS 622, t. e. 3, d. 2664.

101 *Soča*, 18. 1. 1898, št. 5.

Portret dolgoletne predsednice goriške ženske podružnice CMD Avguste Šantel st. (wikimedia).

'Sloga' in 'Šolski dom'.¹⁰² Podobni dogodki so se z velikim uspehom nadaljevali tudi v začetku 20. stoletja. Spomladi 1902 je podružnica priredila večji dogodek, ki je vseboval več pevskih točk in dramsko prireditev. Izvedli so glasbena dela slovenskih, čeških in nemških avtorjev ter gledališko uprizoritev Prešernove pesnitve *Krst pri Savici*.¹⁰³

Pomen tovrstnih dogodkov je zadeval več vidikov. Članice so lahko na ta način nadgrajevale svoja zanimanja in znanja ter jih predstavljala v javnem prostoru. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje so bile tovrstne možnosti za ženske še razmeroma redke, članice pa so lahko v samostojnih podružnicah same izbirale smer in vsebine, ki so jih želele razvijati. To je v svojih spomnih izpostavila ena vidnejših slovenskih zgodnjih feministk Pavla Hočevar: »Klic Družbe sv. Cirila in Metoda je bil prvi glas, ki je zdramil našo ženo iz narodne brezbrčnosti; nujna posledica tega osveščanja pa je bilo splošno kulturno in v veliki meri tudi socialno probuje naše žene. Prireditve Ciril-Metodovih podružnic so pozvale ženstvo k prvemu javnemu delu. Sodelovanje pri narodnih veseljah, deklamacije, govori in petje, uporabljanje narodnega kolka, kupovanje vžigalic in kavnihi primesi v korist družbe, to vse je klicalo ženo pri ognjišču in knjigi, naj dvigne svojo misel višje in prepoji svoje vsakdanje delo z idealnejšim pogledom. /.../ Žena je prinesla v društvo marsikatero novo misel,

predvsem je razširila društveno področje v dobrodelnem pravcu. Tako se je v okrilju prvih podružnic vzgajal naraščaj za bodoče javne delavke: žene in dekleta so dobile tu prvo pobudo za globlje narodno in socialno osveščanje.«¹⁰⁴ Čeprav se je javno delovanje žensk v veliki meri umeščalo v širši narodni program CMD, je iz zapisov in praktičnega dela razvidno, da članice niso bile zgolj njegove izvajalke. Če se osredotočimo na kulturne in izobraževalne vsebine, so članice pridobivale določeno stopnjo avtonomije ter oblikovale lastne strategije in cilje pri vstopanju v javni prostor. Pri tem so imele pomembno podporo pri vodstvu organizacije, ki je vzpodbujala njihovo angažiranje. Podružnice so poleg tega omogočale dostop do slovenskega časopisja in knjig, predvsem med mlajšimi generacijami. Vzpostavljen je bil neposreden stik z javnostjo, ki je lahko po eni strani spoznala slovenske kulturne vsebine, a se je hkrati podrobneje seznanila tudi s pomenom CMD za Slovenstvo. S tem so se gradile povezave med organizacijo in širšo skupnostjo, posledično pa se je povečevala tudi vloga prve v družbi. Goriška ženska podružnica je imela pri širjenju svojih vsebin močno podporo osrednjih medijev 19. in začetka 20. stoletja – časopisja, ki je pogosto in pozitivno opisovalo delovanje in dogajanje, povezano z javnim delovanjem članic. Te so s tem in podporo širše javnosti dobile potrdilo o uspešnem delu, pridobljene organizacijske izkušnje pa so jim dale temelje, na katerih so lahko gradile pot do družbene enakopravnosti.

SKLEP

Kultura je imela pri utrjevanju narodne zavesti za slovensko skupnost v obdobju Avstro-Ogrske velik pomen. Slovenska narodna elita je kulturne vsebine širila na različne načine, pri čemer so pomembno platformo predstavljala različna društva, predvsem čitalnice. Z javnimi prireditvami, predavanji, izobraževanji, ustanavljanjem knjižnic in drugimi pobudami so društva pri slovenski skupnosti širila narodne ideje ter dvigala raven izobrazbe. Poleg kulturnih institucij so se v ta okvir vključevala tudi društva, katerih delokrog je bil primarno usmerjen drugam. Med njimi je bila CMD, ki je odigrala pomembno vlogo na področju vzpostavljanja in krepitve slovenske izobraževalne infrastrukture. CMD se je posluževala izvajanja javnih kulturnih dogodkov predvsem za pridobivanje finančnih sredstev, ki jih je lahko investirala v svoje projekte na področju šolstva, za dvig prepoznavnosti svojega delovanja v družbi in angažiranje družbe v narodnem

¹⁰² Soča, II. 2. 1898, št. 12.

¹⁰³ Gorica, 19. 4. 1902, št. 31.

¹⁰⁴ Hočevar, Spomnimo se, str. 69.

smislu. Na področju javnih kulturnih dejavnosti CMD so pomembno prispevale predvsem njene ženske podružnice. Med njimi je bila tudi goriška ženska podružnica, ki je uspešno delovala na prehodu iz 19. v 20. stoletje. V sodelovanju z nekaterimi drugimi lokalnimi institucijami je vsako leto organizirala javne dogodke. Tako so pomembno pripomogli k uspehom v okolju, v katerem se je slovenska skupnost soočala z narodnostnimi pritiski in ovirami. Javno žensko angažiranje je imelo še dodaten pomen, saj je pomembno vplivalo na žensko emancipacijo. Članice so se lahko lažje aktivno udeleževale v javnem prostoru, pridobile številne uporabne vodstvene in organizacijske izkušnje ter bile pogosto prisotne v osrednjih medijih. Pridobljene izkušnje so lahko učinkovito uporabile za uspešnejše delo pri boju za druge družbene in politične pravice.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru projektov *Razvoj slovenske kulture v Gorici v obdobju pred prvo svetovno vojno*, ki ga je financiral Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, ter J6-60110 *Ženski narodni aktivizem: delovanje ženskih podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda na slovenskih narodnih mejah ter raziskovalnega programa P5-0409 Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki jih financira ARIS iz državnega proračuna.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV

Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AST– Archivio di Stato di Trieste
Fond I. R. Luogotenenza societa

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 622, Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani

ČASOPISI

Edinost, 1893.
Gorica, 1902.
Primorec, 1896.
Primorski list, 1898.
Slovanski svet, 1895.
Slovenka, 1897.
Soča, 1889, 1898.

TISKANI VIRI

Osnovne pravila slavjanskiga bravniga društva v Gorici.
In Laibach: gedruckt bei Joseph Blasnik, 1848.

LITERATURA

- Bader-Zaar, Birgitta: *Women in Austrian Politics, 1890–1934: Goals and Visions. Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Cross-disciplinary Perspectives* (ur. David F. Good, Margarete Grandner, Mary Jo Maynes). Providence, Oxford: Berghahn Books, 1996, str. 59–90.
- Batič, Matic: »Paradies am Isonzo«: delovanje Heinricha Moritza Penna (1838–1918) v Gorici. *Kronika* 69, 2021, št. 1, str. 89–104.
- Baudouin de Courtenay, Jan Nieciślaw Ignacy: *Nektere opazke ruskega profesorja*. Gorica: Paternolli, 1873.
- Bratuž, Lojzka: Razcvet slovenske kulture v Gorici. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 161–168.
- Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe* (ur. Nancy M. Wingfield). New York; Oxford: Berghahn Books, 2004.
- Devetak, Robert: Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis* 74, 2020, št. 3–4, str. 360–387.
- Devetak, Robert: Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis* 77, 2023, št. 3–4, str. 380–404. DOI: <https://doi.org/10.56420/Zgodovinskicasopis.2023.3-4.05>
- Devetak, Robert: Vzpostavljjanje slovenske narodne identitete na primeru trga Kanal v 60. in 70. letih 19. stoletja. *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: slovenski pogledi* (ur. Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, 2022, str. 491–515. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610506423>
- Dović, Marijan: Nation and Commemoration: Cultural Saints and National Pantheons. *Religiographies* 2, 2023, št. 2, str. 58–75.
- Fabi, Lucio: *Storia di Gorizia*. Padova: Poligrafo, 1991.
- Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črte*, knj. II. Ljubljana: Tiškarna »Slovenija«, 1934.
- Hočevar, Pavla: Spomnimo se... *Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za navadno leto 1935*. V Ljubljani: Družba sv. Cirila in Metoda, 1934, str. 68–70.
- Hroch, Miroslav: *European Nations: Explaining Their Formation*. London; New York: Verso, 2015.
- Hutchinson, John: Myth Against Myth: The Nation as Ethnic Overlay. *History and National Destiny: Ethnoscience and its Critics* (ur. Monserrat Guibernau, John Hutchinson). Oxford: Blackwell, cop. 2004, str. 109–123.
- Inzko, Valentin in Smolik, Marijan in Marušič, Branko: *Družba sv. Mohorja: Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru: (1851–1995)*. Celje, Celovec, Gorica: Mohorjeve družbe, 1996.

- Jezernik, Božidar: Kralj Matjaž in transformativna moč domišljije. *Močni, modri in dobri: junaki v slovenski folklori* (ur. Božidar Jezernik, Ingrid Slavec Gradišnik). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019, str. 61–88. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610602637>
- Jezernik, Božidar: Veliki može in razvoj slovenskega narodnega vprašanja. *Heroji in slavne osebnosti na Slovenskem* (ur. Božidar Jezernik). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, str. 7–25.
- Judson, Pieter M.: Do Multiple Languages Mean a Multicultural Society?: Nationalist »Frontiers« in Rural Austria, 1880–1918. *Understanding Multiculturalism: The Habsburg Central European Experience* (ur. Johannes Feichtinger, Gary B. Cohen). New York, Oxford: Berghahn Books, 2014, str. 61–82.
- Judson, Pieter M.: *Habsburški imperij: nova zgodovina*. Ljubljana: Sophia, 2018.
- Judson, Pieter M.: The Gendered Politics of German Nationalism in Austria, 1880–1900. *Austrian women in the nineteenth and twentieth centuries: cross-disciplinary perspectives* (ur. David F. Good, Margarete Grandner, Mary Jo Maynes). Providence, Oxford: Berghahn Books, 1996, str. 1–17.
- Kavrečič, Petra in Šuligoj, Metod: Začetki organiziranja razvoja zdravstvenega turizma v Pokneženi grofiji Goriško-Gradiški. *Zgodovinski časopis* 72, 2018, št. 1–2, str. 126–144.
- Makuc, Neva: Podoba zdravega goriškega okolja ter »avstrijska Nica« med razsvetljenstvom in nacionalizmi. *Kronika* 72, 2024, št. 1, str. 65–76. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.72.1.05>
- Malečková, Jitka: Nationalizing Women and Engendering the Nation: The Czech National Movement. *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century* (ur. Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall). Oxford, New York: Berg, 2000, str. 293–310.
- Malečková, Jitka: The Emancipation of Women for the Benefit of the Nation: The Czech Women's Movement. *Women's emancipation movements in the nineteenth century: a European perspective* (ur. Sylvia Paetschek, Bianka Pietrow-Ennker). Stanford: Stanford University Press, 2006, str. 167–188.
- Marušič, Branko: »Al Gorica živi večidel od slovenskih pridelkov...«. *Slovenska kronika XIX. stoletja, knj. I: 1800–1860* (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 334–335.
- Marušič, Branko: Ljudsko štetje 31. decembra leta 1910 na Goriškem. *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc, Matija Godeša). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 77–86. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545987>
- Marušič, Branko: Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). *Annales. Series historia et sociologia* 9, 1999, št. 2, str. 163–192. <https://zdpj.si/wp-content/uploads/1999/07/Annales-16-99-PDF-A.pdf>
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko: Prispevek k poznavanju narodnostnih razmer v Brdih: ob 140-letnici briškega tabora. *Brda in Brici: o ljudeh, zgodovini, jeziku, básedni umetnosti, stavbarstvu in rastlinstvu Brd* (ur. Danila Zuljan Kumar, Tanja Gomiršek). Dobrovo: Občina Brda, 2013, str. 107–128.
- Marušič, Branko: *Sosed o sosedu: prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja*. Trst: ZTT, 2012.
- Matić, Dragan: Čitalnice, »valilnice« slovenskih kulturnih ustanov. *Slovenska kronika XIX. stoletja, knj. II 1861–1883* (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 25–27.
- Mihurko, Katja: *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza, 2009.
- Mosse, George Lachman: *The nationalization of the masses: political symbolism and mass movements in Germany from the Napoleonic wars through the Third Reich*. New York: New American Library, cop. 1977.
- Ottocento Goriziano (1815–1915): *Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991.
- Rupel, Aldo: Organiziranost slovenske narodne skupnosti v Gorici. *Gorizia 1001–2001: Slovenci v Gorici* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI, 2002, str. 160–191.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Jutro, 1997.
- Schulze, Hagen: *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba / *cf, 2003.
- Selišnik, Irena: *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008.
- Šatej, Barbara: Prispevek k delovanju sežanske ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda. *Kronika* 63, 2015, št. 3 (Iz zgodovine Krasa), str. 575–590.
- Tavčar, Lidija: *Poskus rekonstrukcije neuresničene slovenskega Narodnega muzeja v Gorici: 1910–1914*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610507574>
- Verginella, Marta: Nacionalna pripadnost žensk in njihovo delovanje na nacionalnem obrobju. *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji: v počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja* (ur. Kozma Ahačič, Petra Testen Koren). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, str. 253–262.
- Verginella, Marta: Slovene Mapping of Urban Centres in the Austrian Littoral in the Nineteenth and Twentieth Centuries. *Borderlands of Memory: Adriatic and Central European Perspectives* (ur. Borut Klab-

- jan). Oxford [etc.]: P. Lang, cop., 2019, str. 33–57.
- Verginella, Marta: *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta, 2006.
- Verginella, Marta: *Ženske med nacionalnim angažmajem in bojem za žensko emancipacijo. Slovenke v Trstu na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Frauen. Männer: Universitäten, univerze, università Klagenfurt Koper Ljubljana Maribor Trieste Udine* (ur. Tina Bahovec). Celovec: Drava, cop. 2007, str. 133–145.
- Vodopivec, Peter: Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900). *Zgodovina za vse* 1, 1994, št. 2, str. 30–44.
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Vovko, Andrej: *Mal položi dar ---: portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda: 1885–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Vovko, Andrej: *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.
- Vovko, Andrej: Podružnice »Družbe Sv. Cirila in Metoda« na Goriškem, ustanovljene po letu 1907. *Goriški letnik*, 1981, št. 8, str. 71–97.
- Vovko, Andrej: Severnoameriške podružnice družbe sv. Cirila in Metoda do prve svetovne vojne. *Kronika* 35, 1987, št. 1–2, str. 48–55.
- Vovko, Andrej: Stare podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Goriškem v letih 1885–1918. *Goriški letnik*, 1979, št. 6, str. 67–83.
- Wenk, Silke: Gendered Representation of the Nation's Past and Future. *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century* (ur. Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall). Oxford, New York: Berg, 2000, str. 63–77.
- Yuval-Davis, Nira: *Spol in nacija*. Ljubljana: Sophia, 2009.
- Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc, Matija Godeša). Ljubljana: Založba ZRC, 2012. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545987>

SUMMARY

Gorizia-based Women's Branch of the St Cyril and Methodius Society and Its Public Cultural Engagement

The article focuses on the public cultural engagement of the Gorizia-based women's branch of the St Cyril and Methodius Society in the years leading up to the First World War. During the period of national conflicts that

shook Austria–Hungary at the turn of the twentieth century, culture was an important building block of Slovenian national consciousness. The Slovenian national elite paid particular attention to this aspect and systematically developed a network of various cultural societies. By organizing public events, lectures, and training, founding libraries, as well as through a multitude of other initiatives, societies strengthened national consciousness in the Slovenian community and raised the level of education. In addition to cultural institutions, this framework encompassed societies whose scope of activities was primarily directed elsewhere. Among them was also the St Cyril and Methodius Society, which played a pivotal role in establishing and strengthening Slovenian educational infrastructure. This central Slovenian national defence organization in Austria–Hungary founded numerous branch offices throughout most of the Slovenian national territory. What made it particularly valuable was the high percentage of female membership, which also established independent branches and actively participated in public life. The Gorizia branch was one of its most notable organizations. In the period of Austria–Hungary, the town of Gorizia was a multinational centre in the crown land of Gorizia and Gradisca. During the period of nationalisms, the coexistence of the Slovenian, Italian, Friuli, and German communities gave rise to frequent conflicts. The Italian national elite, which held political power, used several levers to prevent the Slovenian community from being granted linguistic equality. The policy proved most effective in education, where the Slovenian community was denied the right to obtain a public Slovenian school in town; Slovenian cultural initiatives faced similar challenges. With its focus primarily on establishing private kindergartens and schools in Gorizia and its surroundings, the St Cyril and Methodius Society managed, at least in part, to compensate for the lack of Slovenian public education. Much of its success within the local environment was owed to its female branch, which was founded in 1889 and established itself as the nexus of Gorizia women's national and cultural engagement. Women promoted the organization by holding a variety of charity and cultural events, such as concerts and plays. These served several different purposes, for example, providing opportunities to collect funds for Slovenian schools, promoting Slovenian culture, and strengthening Slovenian national consciousness among the wider public. Through their civic involvement, women obtained valuable organizational experience as well as greater public recognizability, which further contributed to their gradual emancipation.

